

- ¹³⁰ Там само. – Арк.39.
¹³¹ Там само. – Спр.3519. – Арк.101.
¹³² Там само. – Спр.3414. – Арк.30.
¹³³ Шлаєн А. Указ. соч. – С.25.
¹³⁴ Там же. – С.26.
¹³⁵ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.11. – Спр.585. – Арк.67.
¹³⁶ Там само. – Оп.10. – Спр.3517. – Арк.20.
¹³⁷ Там само. – Оп.11. – Спр.659. – Арк.237–239.
¹³⁸ Шлаєн А. Указ. соч. – С.31.
¹³⁹ Там же. – С.185.
¹⁴⁰ Там же.
¹⁴¹ Там же. – С.285–286.
¹⁴² Там же. – С.413.
¹⁴³ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.25. – Спр.3017. – Арк.5, 11.
¹⁴⁴ Зданюк В. Указ. соч. – С.138.
¹⁴⁵ Там же. – С.141.
¹⁴⁶ Гордасевич Б. Указ. соч.
¹⁴⁷ Горелик Е. Указ. соч.
¹⁴⁸ Кто сжег Хатынь?
¹⁴⁹ Там же.
¹⁵⁰ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.11. – Спр.1301. – Арк.77.
¹⁵¹ Там само. – Арк.79.
¹⁵² Там само. – Арк.81–82.

This article explores the painful and politicized question of the participation of the Bukovyna Kurin' (Company) in the mass execution of the Jewish population of Kyiv in September and October 1941. Three aspects of the event are analyzed: the history of Kyiv's occupation during the first months and the formation of the local police; current Ukrainian historiography of these events and; the counterpropaganda war waged by the Soviet Union at the end of the 1970s and the first half of the 1980s.

Р.Я.Генега*

УЧАСТЬ ЛЬВІВСЬКОГО СТУДЕНТСТВА В РУСІ ОПОРУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-х – НА ПОЧАТКУ 1950-х рр.

У статті йдеться про участь львівських студентів в українському національному русі в перше повоєнне десятиліття. Діючи індивідуально, частина студентів Львова ставила завдання боротися з радянською владою за створення незалежної Української держави. Найважливішим чинником, який зумовив виникнення в повоєнному місті опору владі, були масові репресії та депортації місцевого населення, мовно-національні й релігійні обмеження, заходи щодо нав'язування неприйнятних, заідеологізованих норм моралі та поведінки.

Необхідність наукової розробки даної теми видається важливим із ряду причин. З одного боку, історія українського національного руху ХІХ–ХХ ст. однозначно свідчить, що його головною рушійною силою була молодь, з іншого, – наукове осмислення його вікової складової ні в концептуальному, ні у фактологічному плані не можна вважати завершеним. Участь студентів Львова в українському національному русі у повоєнні роки ще не ставала предметом окремо-

* Генега Роман Ярославович – асистент кафедри історичного краєзнавства історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

до дослідження. В публікаціях авторів, які його вивчають, студентство переважно не виокремлюється як відносно самостійна суспільно-політична сила¹. Нерідко під впливом дискусій про характер та значення діяльності ОУН і УПА, які тривали й тривають у суспільстві, з'являються публікації, в яких безсторонній науковий аналіз підміняється публіцистичною полемікою². Утім, висвітлення «студентської» сторінки українського опозиційного руху має чималий науковий потенціал. Адже він дає додатковий матеріал для розуміння механізмів утвердження радянської влади на західноукраїнських землях, трансформаційних процесів у сфері патріотичної свідомості українців, а також рельєфніше розкриває характер міжнародних стосунків у Львові в перші повоєнні роки. Вивчення участі львівського студентства в українському національному русі у той період є необхідною передумовою для більш глибокого і повного усвідомлення особливостей історичного розвитку західноукраїнського регіону в другій половині ХХ ст.

Утвердження радянської влади у Львові в 1944 р. дало поштовх для стрімких політичних процесів. Вони стосувалися передусім освітньої галузі й стали найважливішим каталізатором антирадянських виступів у студентському середовищі Львова в перші повоєнні роки. Політика «радянзації» передбачала сукупність дій політичного, соціального, економічного та військового характеру, спрямованих на інтеграцію західноукраїнських земель до складу СРСР. Складовою частиною цього процесу було формування «радянського народу». Ця штучна ідеологічно-політична конструкція була нав'язана неросійським народам Союзу РСР як інструмент їх русифікації.

Зважаючи на такий розвиток подій, повоєнний студентський рух опору радянському режиму у вищих навчальних закладах (ВНЗ) Львова став важливою складовою загальноукраїнського національно-визвольного руху. Він не був явищем одного міста. Підпільні студентські організації діяли також на Буковині – в Чернівецькому університеті, учительському і медичному інститутах³, на Волині – в Луцькому учительському інституті⁴. За формами діяльності вони не відрізнялися від аналогічних організацій Львова: читання та поширення літератури національного змісту, складання антирадянських віршів, агітація проти русифікації. Однак студентське підпілля міста мало й певні особливості.

На 20 листопада 1944 р. у Львові навчалось 3 277 студентів, із них – 1 132 українці⁵. Але це співвідношення швидко змінювалося через цілорічний набір до вищих навчальних закладів, а також у зв'язку з депортаційними процесами. Тому станом на 1 березня 1945 р. у місті їх налічувалося вже 3 687, із них – 1 677 українців, у тому числі – 1 577 вихідців зі Східної України⁶. Попри збільшення чисельності студентів, у ВНЗ Львова в 1944/1945 навчальному році було тільки 100 вихідців із Західної України, у 1946/1947 – 120⁷. Ці дані певною мірою пояснюють індивідуальний характер антирадянських виступів (учасниками якого були переважно вихідці з Галичини) у ВНЗ міста в перші повоєнні роки.

Невдовзі після початку навчання в Львівському університеті, 5 листопада 1944 р., секретар комсомольського комітету Цимбал виявила анонімний лист у дверях свого кабінету. В ньому була вимога негайно припинити комсомольську діяльність⁸.

Самодіяльним підпільником став студент історичного факультету Львівського педінституту Петро Васьків. Він почав гуртувати навколо себе однодумців, писав вірші зі словами «Слава Україні». До складеного ним списку ввійшли 12 студентів. Разом з однокурсником Степаном Роханським П.Васьків взявся

виготовляти і розповсюджувати листівки у Львові. За їх основу було взято радянські звернення до молоді. Після деякої переробки вони набували націоналістичного змісту. Їх виготовляли у Володимира Бідненка – однокурсника П. Васьківа – на друкарській машинці та вузьких смужках паперу. Виходець зі Східної України, він не виявляв у присутності П.Васьківа інтересу до його роботи, але завжди переглядав викинуті до смітника копії. Останній повідомив міліцію про антирадянську діяльність однокурсника. П.Васьків і С.Роханський були звинувачені в державній зраді та засуджені на 10 років виправно-трудових таборів⁹.

Індивідуально діяли студенти, котрі у минулому мали зв'язок з оунівським підпіллям. Навіть навчаючись в одному інституті, вони не об'єднувалися, а займалися антирадянською діяльністю самостійно. Студенти, котрі мали досвід підпільної роботи на рідних теренах, за аналогією намагалися діяти й у Львові. Частіше це була спонтанна діяльність, що зводилася до антирадянської агітації, розповсюдження привезених із дому або надрукованих підручними засобами листівок. Показовою в цьому відношенні є діяльність Ганни Бардин – студентки педагогічного інституту. Вона походила зі с. Дмитровичі Мостиського району, де раніше співпрацювала з ОУН. Переїхавши до Львова на навчання, Г.Бардин почала діяти на власний розсуд. Вона організовувала семінари однокурсників з національної тематики, поширювала заборонену літературу тощо¹⁰.

З боку радянських каральних органів зазнавала репресій насамперед молодь, запідозрена в лояльності до німців. За таким звинуваченням у 1945 р. було заарештовано студентів лісотехнічного інституту Зиновія Бабяка та Євгена Кулика і політехнічного інституту Романа Процайла¹¹. За підозрою в співпраці з нацистами під час перебування на примусових роботах у Німеччині був заарештований під час занять Микола Петрига – студент поліграфічного інституту¹². З профілактичною метою опинилася за ґратами студентка II курсу Львівської консерваторії Олександра Блавацька. Чинячи моральний та фізичний тиск на затриману, органи НКДБ добилися її зізнання в антирадянській діяльності.

В 1957 р. справу було переглянуто й припинено за відсутністю складу злочину¹³. Водночас збереглися інші документи, згідно з якими О.Блавацька виступала вже як студентка II курсу інституту радянської торгівлі й з 1944 р. брала участь у роботі діючої там жіночої мережі ОУН. Для конспірації вона, мовляв, стала комсомолкою, а насправді серед однокурсників проводила антирадянську агітацію, збирала дані про настрої населення і кошти для підпілля¹⁴. Це дає змогу припускати, що в гонитві за «планом» радянські каральні органи не гребували й дописками.

Як підстава для відрахування студентів після їх арешту з навчальних закладів завжди виступав систематичний пропуск занять. Із таким формулюванням, наприклад, був відрахований 11 листопада 1944 р. з політехнічного інституту студент лісового факультету Мирон Сойко (в червні 1946 р. він загинув у бою з підрозділом НКДБ)¹⁵. Загалом за період з 1 січня 1945 р. по 1 березня 1946 р. органами управління Наркомату держбезпеки у Львівській області було заарештовано 97 студентів, з них 52 чинили опір режимові в рамках власних груп, 11 осіб були членами «дорослих» організацій, а 34 діяли самостійно¹⁶.

Кількість акцій опору збільшилася в 1946–1947 рр. у зв'язку зі значним притоком у ВНЗ Львова сільської молоді. На початку 1946/1947 навчального року секретар Львівського обкому КП(б)У І.Грушецький звернувся з проханням до ЦК КП(б)У про створення в місті додаткового відділу НКДБ. Він аргументував це значним зростанням у ВНЗ терористичних повстанських організацій та груп із числа сільської молоді¹⁷. Навколо Львова було запроваджено 30-кілометрову зону посиленого паспортного режиму. На під'їздах до міста ретельно пе-

ревірялися поїзди. У гуртожитках працювало чимало агентів, часто завербованих провокаційними методами. Місцевих студентів викликали в НКВС і НКДБ, де під тиском погроз змушували до співпраці¹⁸. Колишній студент сільськогосподарського (у 1949–1954 рр.), а згодом лісотехнічного інститутів Ігор Терпиляк згадував, що його батьки, які надавали помешкання трьом студентам, перебували під постійним наглядом органів. Одного з них викликали в Управління МДБ, де під загрозою неприємностей в інституті настійно рекомендували повідомляти всі деталі сімейного життя Терпиляків. Студент про цю розмову розповів господарям квартири¹⁹.

Такі заходи з боку радянських охоронних органів мали певний успіх, зокрема у виявленні нещодавно легалізованих у Львові підпільників. Наприклад, у квітні 1946 р. було викрито групу з 28 осіб, які намагалися легалізуватися у Львові. Серед них було два студенти – Дем'ян Демків із політехнічного інституту й Михайло Мамчур з університету. Обидва виготовляли фіктивні документи для учасників підпілля. 17 листопада 1946 р. за донесенням агента були заарештовані студентки медичного інституту Любов Гусак та Марія Стецько – колишні члени Українського Червоного Хреста (УЧХ)²⁰.

Особливої гостроти ситуація набула в період виборів до Верховної Ради СРСР у лютому 1946 р. В місті з'явилися листівки з вимогою бойкотувати їх. Більше 20 останніх було розповсюджено групою молоді у районі Левандівки. Очолював її студент медичного інституту Омелян Пришляк²¹. Студент інституту радянської торгівлі Володимир Панасюк розповсюдив 29 січня 1946 р. по вул. Сонячній у Львові кілька виготовлених власноручно листівок²². Студентка II курсу медичного інституту Л.Гусак була притягнена до відповідальності за поширення серед однокурсників листівок із віршами антирадянського змісту²³. Розповсюджували листівки по Львову і студенти-медики Михайло Гарапа, Микола Пасічник, Василь Левицький, Євген Лотоцький²⁴. 6 лютого 1946 р. було затримано студента Львівського університету Івана Довбуша – керівника студентської боївки, що діяла в місті за зразком оунівської. Під час арешту у нього було вилучено антирадянські лозунги із закличками бойкотувати вибори, а також печатки й штампи з національною символікою²⁵. Студенти робили навіть спроби захоплювати зброю. Так, у січні 1946 р. біля військового складу в Львові було застрелено студента лісотехнічного інституту, який намагався туди проникнути²⁶.

Аналіз документів Львівського обкому КП(б)У за 1946 р. показує, що у навчальних закладах міста в той час виразно простежувалося протистояння між місцевими студентами та приїжджими (так званими «східняками»). Зважаючи на поширену тоді систему доносів, перші здебільшого трималися відособлено від своїх колег зі Східної України. Навіть академічні групи інколи комплектувалися окремо з місцевих і приїжджих однокурсників²⁷. Хоча у стосунках між ними траплялися й позитивні винятки. Так, студентка політехнічного інституту Анна Москальова – росіянка за національністю – утримувала конспіративну квартиру однокурсників-підпільників. Там зберігалося 10 кг шрифту і пристрій для ручного друкування листівок²⁸. Студентка III курсу педагогічного інституту Ганна-Галина Грабовська родом із Сумщини проводила антирадянську агітацію серед однокурсників. Двоє з них – Зоя Козлова та Марія Яковлева (походили, як і Г. Грабовська, зі Східної України) – повідомили про її діяльність НКВС²⁹. Студент ветеринарного інституту харків'янин Імрія виступав проти насильної колективізації в Західній Україні, передбачаючи поширення голоду й на ці терени³⁰.

Хоча останній у західних областях України не досяг таких катастрофічних масштабів, як у східних, недостача продуктів усе ж відчувалася. Значна частина студентів зі Східної України залишала в 1946/1947 навчальному році львівські ВНЗ задля допомоги родинам, які потерпали від голоду, інша ж, навпаки,

втікаючи від нього, приїздила на навчання в місто. Усе ж студентів у Львові помітно поменшало. Якщо на початок 1946/1947 навчального року в політехнічному інституті навчалися 2 403 студенти, то під кінець семестру залишилося тільки 1 779 осіб³¹. Досить швидко дефіцит продуктів став буденністю також у Львові. Першими відчули це студенти. З 19 вересня 1946 р. в місті почали проводитися збори населення, на яких представники влади намагалися пояснити сутність постанови Ради Міністрів СРСР від 10 вересня 1946 р. про зниження цін на комерційні продтовари та підвищення на планові. Студент IV курсу політехнічного інституту Олександр Ліцин назвав дану постанову звичайним виманюванням у населення грошей і кроком до погіршення становища студентства, яке комерційними продуктами майже не користувалося³².

Ще більшу хвилю незадоволення викликало перенесення відміни карткової системи з 1946 р. на 1947 р. Норми продуктів, які видавалися за картками, були суттєво зменшені. Наприклад, добова норма хліба на одного студента становила тільки 100 г. Але навіть її було нелегко отримати. Адже отоварювання карток у середньому не перевищувало 70 %. Замість м'ясопродуктів студенти нерідко отримували сухе молоко, а замість жирів – горіхове масло³³. Така ситуація спричинила в місті паніку. У магазинах з'явилися довжелезні черги, а продукти зникли взагалі з прилавків. Серед студентів Львівського університету та ветеринарного інституту ходили чутки про повне скасування стипендій³⁴.

До продуктивних труднощів додалися проблеми, пов'язані з поганими соціально-побутовими умовами навчання студентів. Протягом зими 1946/1947 рр. через холод у приміщеннях університету студенти 15 разів організовано залишали заняття³⁵. Каталізатором протестів на тлі соціально-економічних труднощів стала зростаюча ідеологізація навчального процесу. Доходило до курйозів. На одній із міських нарад інтелігенції директор педагогічного інституту С.Смолінський заявив, що для успішного утвердження радянської влади у регіоні необхідно ідеологізувати навіть такі дисципліни, як математика, фізика і хімія³⁶. Виступаючи проти насильної радянзації, студенти масово ігнорували лекції з основ марксизму-ленінізму. Так, 15 лютого 1946 р. з 67 студентів Львівської консерваторії на відповідну лекцію з'явилося тільки 27 осіб, а 19 лютого – 20. В університеті II курс цілим потоком покинув лекцію. Така ж низька відвідуваність була й у політехнічному інституті³⁷. Але навіть ті студенти, котрі відвідували лекції, не завжди відзначалися лояльністю до режиму. Як видно з документа про роботу Львівського державного університету ім. І.Франка за 1946/1947 навчальний рік, на лекціях із марксизму-ленінізму нерідко траплялися випадки нерозуміння студентами сутності «радянського демократизму». Насамперед це проявлялося в їхніх запитаннях щодо забезпечення свободи преси³⁸. Намагаючись залучити останніх до будівництва «нової, соціалістичної батьківщини», місцева влада щорічно організовувала 23 лютого вночі факельні демонстрації до «Пагорба Слави» за участю близько 40 тис. осіб³⁹. Однак місцеві студенти ці заходи влади сприймали негативно (рідше пасивно). На різноманітних зборах та демонстраціях вони не виступали з активними політичними заявами і пропозиціями, за що отримали у пресі назву «мовчальники»⁴⁰.

З метою тотального контролю за суспільними настроями радянська влада в перші повоєнні роки встановила цензуру на приватне листування. Щоправда, Рада Міністрів СРСР 4 лютого 1947 р. формально припинила дію військової цензури на поштово-телеграфну кореспонденцію, але взамін запровадила таємний політичний контроль за листуванням. Це зумовило навіть зростання цензурного відомства. 25 лютого 1947 р. вийшов таємний наказ МДБ СРСР про негайне перетворення військової цензури у негласний політичний контроль⁴¹. Практично кожен лист, де описувалася ситуація в Західній Україні, можна було вважати націоналістичним. Студентка сільськогосподарського інституту Да-

рина Колодій була репресована за 10 листів до двоюрідної сестри Ірини Ключник, яка відбувала покарання в Челябінську. У листах вона описувала становище в Львові⁴². Не уникнув репресій студент II курсу того ж інституту Петро Кизима. Він написав два листи до товариша у Кам'янець-Подільській, в яких критикував лекції з основ марксизму-ленінізму⁴³. У ворожій агітації було звинувачено й студентку педагогічного інституту Михайлину Езезинську, яка у листах до нареченого в армію критично висловлювалася про радянську дійсність⁴⁴. Правоохоронними органами такі дії трактувались як антирадянська пропаганда та каралися 10 роками виправно-трудоих таборів. Перлюстрацію приватних листів українські підпільники намагалися використати і на свою користь. Перебуваючи на нелегальному становищі, вони писали листи нібито з армії чи навчального закладу й тим самим певною мірою відводили від себе підозри репресивних органів⁴⁵.

В результаті примусового переселення українців із Польщі на територію УРСР частина підпільників потрапила у нові умови, але своєї діяльності не припинила. Тепер їхня діяльність залежала від власної ініціативи. Наприклад, переселенка з Любачева (нині – Польща) Ярослава Вахнянин поступила на навчання до Львівського університету, де продовжувала активну підривну діяльність проти радянського режиму. Тільки у лютому 1947 р. разом з однокурсницею Ярославою Красуляк, котра також походила з Любачева, вона розповсюдила в Львові більше тисячі листівок, виготовлених власноруч, з них на Збоїськах – 300, у парку Костюшка та на прилеглих до університету вулицях – 200. Розповсюджували листівки в Львові й інші вихідці з Любачівщини – студенти політехнічного інституту Іван Жук і Володимир Гвоздецький, студентки медичного інституту Ярослава Лятошинська, університету – Розалія Садова. І.Жук, крім того, займався виготовленням фіктивних документів для легалізації учасників руху опору⁴⁶.

Тогочасні суперечності у суспільстві були настільки сильні, що нерідко в одній сім'ї сповідували зовсім різні політичні переконання. Так, студент ветеринарного інституту Ярема Дем'янчук, батько якого був депутатом Верховної Ради УРСР, поширював у Львові листівки антирадянського змісту (проти виборів до місцевих Рад). Він, а також його однокурсники Любомир Стебельський та Іван Жель у ніч на 19 грудня 1947 р. розповсюдили по місту близько 200 таких листівок – найбільше по вул. Пекарській між медичним і ветеринарним інститутами, решту в районі Винниківського базару, вул. Личаківської й Зеленої, а також поблизу торгово-економічного інституту⁴⁷.

Протидіючи національно-визвольному руху, репресивні органи часто вдавалися до провокацій. Через завербованих агентів із студентського середовища вони викликали національно-свідомих однокурсників на відверті антирадянські розмови, залишали на зберігання провокаційні матеріали тощо. Зокрема у вересні 1947 р. студентка університету Ірина Грицина отримала на зберігання від своєї «товаришки» пачку паперів явно провокаційного змісту, зокрема списки відомих учених, письменників, лікарів, художників, яких нібито потрібно було знищити, заклики вбивати всіх неукраїнців, не віддавати дітей на навчання до радянських шкіл. І. Грицина знала гасла українського підпілля, тому сумнівні листівки спалила. Невдовзі вона була заарештована, а в її помешканні зроблено обшук. Але через відсутність прямих доказів студентку було звільнено⁴⁸.

Частина студентів не обмежувала поле антирадянської діяльності Львовом. Незважаючи на постійний контроль із боку НКДБ за шляхами сполучень, вони знаходили змогу виїжджати для підпільної роботи у райони області. 10 липня 1947 р. в с. Балучин Краснянського (нині Буського) району було вкотре відновлено колгосп, але вже у ніч на 11 липня на будинках сільських активістів з'явилися листівки, спрямовані проти колективізації та з погрозами його керів-

ництву. За підозрою в скоєному заарештовано студента університету Ярослава Рибак⁴⁹. Тоді ж, 12 липня 1947 р., у с. Макунів Мостиського району були затримані студенти Львівського педагогічного інституту Іван Федевич і Любов Котис, які на власний розсуд вирішили зібрати кошти для підпілля, залишаючи взамін їх своєрідні квитанції – «бофони» (бойовий фонд УПА). При арешті вилучено 9 «бофонів» номіналом по 100 руб. Всі вони були виготовлені друкарським способом. Разом з І. Федевичем та Л. Котис заарештовано їхню однокурсницю Ольгу Бенцак, на квартирі якої вони пробували сховатися. Слідство виявило, що Л. Котис розповсюджувала «бофони» номіналом 50 руб. і в самому інституті⁵⁰. Студенти планували встановити зв'язок з ОУН та передати їм зібрані кошти. Влітку на канікулах розповсюджували листівки у рідному містечку Красне львівські студенти Роман Протасевич (медичний інститут) і Мирослав Черевко (інститут фізичної культури)⁵¹.

Активізація студентських виступів улітку пояснювалася деяким ослабленням контролю в період канікул. Жорсткий нагляд у гуртожитках значно обмежував свободу студентів. Чи не єдиною можливістю розповсюджувати під час навчання листівки й залишатися при тому непоміченим були агітаційні тури по області. Підтвердженням цьому може служити доповідна записка І. Грушецькому про неодноразову появу листівок у селах після їх відвідин студентськими лекційними групами⁵². Спроби керівництва області та вищих навчальних закладів повністю контролювати студентство були безуспішними. У кінці 1947 р. в Львівському обкомі КП(б)У відбулася нарада з питань ідеологічної роботи у ВНЗ. Виступаючи на ній, директор медичного інституту Скосогоренко заявив, що політична робота зі студентами не дає бажаного ефекту. Він навів факти про неодноразові появи листівок у коридорах інституту⁵³.

Новий 1948 р. охарактеризувався повільним спадом підпільної активності. Дедалі більша частина підпільників усвідомлювала марність сподівань на початок нової війни й зміну політичної ситуації на користь України. Велику роль у цьому переломі відіграв і несамовито розкручуваний маховик репресій, який охоплював щоразу ширші верстви національно-свідомої молоді. Частина людей просто стомилася від активних бойових дій, постійного переслідування й, піддавшись радянській пропаганді, пробувала пристосуватися до нових умов. Розвиток подій у світі створив у частини населення уявлення про початок потужного стратегічного наступу комунізму. Впродовж року було встановлено комуністичні режими в країнах Східної Європи. За підтримки СРСР китайські комуністи переламали хід громадянської війни на свою користь. Англія втратила низку своїх колоній. Винятково впевненими були дії радянського уряду під час Берлінської кризи. Складалося враження, що радянський режим остаточно подолав наслідки Другої світової війни та зміцнів настільки, що повністю ліквідував саму можливість воєнного зіткнення між двома наддержавами. З іншого боку, після голоду 1946–1947 рр., коли дещо покращився рівень життя значної частини населення і було відмінено карткову систему, виникла ілюзія початку лібералізації комуністичного режиму.

Втім, незважаючи на несприятливу політичну ситуацію, рух опору радянському режиму тривав. Вагомим джерелом поповнення рядів підпільників надалі залишалися студенти. Нові умови зумовили зміну методів протистояння. Вони стали більш помірковані, в основному зводилися до кулуарних розмов про радянську дійсність. Студентка Львівського університету Марія Гриців у розмовах з товаришами критикувала радянізацію, за що (через донос однокурсниці Галини Скасків) була притягнута до відповідальності органами МДБ⁵⁴. За подібну діяльність звинувачувалися студентки Галина Бенедюк (Львівський університет) та її шкільна подруга Алла Романюк (медичний інститут). Обидві були звільнені з-під арешту через відсутність доказів⁵⁵. Яскраво свідчить про тодіш-

ню атмосферу в університеті такий факт. Під час літніх канікул 1949 р. студенти історичного факультету Роман Гладкий, Зеновій Матисякевич і Михайло Стронціцький вирушили у мандрівку по Карпатах записувати народні пісні. Природно, що до їх колекції потрапили популярні у той час пісні УПА. В одному із сіл, за доносом, вони були затримані підрозділом НКВД й, як результат, виключені з університету⁵⁶.

Студент технологічного інституту Євстахій Марчук був насильно депортований із Польщі у м. Рівне. У 1947 р. він приїхав на навчання до Львова, де встановив контакти зі студентами торгово-економічного інституту – Людмилою Негребецькою, Раїсою Судак, Володимиром Кужелевичем і університету – Олександром Омельчуком, який очолював своєрідний осередок рівненських підпільників у Львові. На початку березня 1948 р. Є. Марчук отримав від О.Омельчука 35 листівок, які поширив у коридорах університету. Вони були надруковані на цигарковому папері невеликого формату й озаглавлені «Звернення до української молоді»⁵⁷. Позаяк листівки були розкидані по аудиторіях увечері, то дійшли тільки до окремих студентів та прибиральниць. Наприкінці травня 1948 р. Є.Марчук розповсюдив в університеті другу партію листівок (60 штук) уже безпосередньо під час занять. У результаті 20 червня 1948 р. він разом із В.Кужелевичем були заарештовані органами МДБ⁵⁸. Чимало клопотів радянській владі в Львові завдали студенти Львівського політехнічного інституту Євстахій Медвідь і Мирослав Строцький. Співпрацюючи у минулому з українським підпіллям Золочівського району, вони отримали звідти значну кількість листівок та літератури. Переважно це були журнал «Ідея і чин» та листівки «Школярам» і «До селян». На початку 1948 р. Є.Медвідь та М.Строцький розповсюдили ці останні в парку біля собору Св. Юра. У червні 1948 р. вони поширили ще 25 листівок по вул. Шевченка. Така значна перерва в діяльності названих осіб була зумовлена правдоподібно загрозою арешту. Так чи інакше, але брак друкованої продукції не міг бути цьому причиною, оскільки її запаси були у достатній кількості й вона регулярно двічі на тиждень надходила із с. Печенії на Золочівщині⁵⁹.

Впродовж 1948 р. регулярно з'являлися листівки в гуртожитках торгово-економічного інституту⁶⁰. Ідеологічний тиск викликав спротив навіть студентів-росіян. Так, студент юридичного факультету Львівського університету Геннадій Ушаков відверто висловлював незадоволення методами радянської, зокрема колективізації, на західноукраїнських землях. На його думку, вони тільки невинувато загострювали ситуацію у регіоні та підживлювали антирадянські настрої. Судовий процес над Г.Ушаковим не змусив його відмовитися від своїх переконань. Він продовжував звинувачувати радянський режим у відсутності свободи слова⁶¹. Підтверджує даний факт інтерв'ю Євгена Сверстюка, де йдеться про дисидентів-росіян, з якими він товаришував і повністю довіряв їм під час навчання в Львівському університеті⁶².

Прагнучи якнайшвидше зламати опір, що його чинили студенти радянському режиму, й домогтися лояльності серед їх середовища у Львові, органи МДБ вдавалися до провокацій. Восени 1948 р. в Львівському політехнічному інституті було проведено арешти студентів за сфабрикованим звинуваченням у вбивстві 30 лояльно налаштованих до радянської влади селян. Трупів нібито були знайдені в підвалах зруйнованої німецькою авіабомбою церкви св. Духа (вул. Коперника). Злочин інкримінували 24 студентам, нібито членам Центрального проводу ОУН. Було визначено і керівництво ними. Очолював групу колишній адвокат Михайло Петрашек, його заступником був студент 4-го курсу політехнічного інституту Лев Бойко. На суді студенти відмовилися визнавати свою провину. Вони були засуджені на 25 років виправних робіт⁶³.

Одним із проявів опозиційних настроїв був опір студентів впровадженню в навчальний процес курсу марксизму-ленінізму. Особливо характерним це було

для студентів технічних спеціальностей. У Львівському університеті широкого розголосу набув конфлікт між студентом-фізиком Яровим та викладачем основ марксизму-ленінізму П.Головком. Останній звинувачував його не тільки в ігноруванні даної дисципліни, а й у підбурюванні до цього інших. На захист Ярового стали декан фізико-математичного факультету О.С.Кованько і комсомольська організація. Вони охарактеризували Ярового, котрий був старостою групи, як здібного та сумлінного студента. Однак Головка, спираючись на партійну організацію факультету, таки домігся відрахування Ярового з університету⁶⁴. Критичні репліки студентів на семінарських заняттях з основ марксизму-ленінізму мали місце й у торгово-економічному інституті⁶⁵.

Хоча переважна більшість студентів у той час критично ставилася до ідеологічних нововведень, усе ж процеси радянізації поглиблювалися. Як видно зі звіту кафедри марксизму Львівського медичного інституту за 1947/1948 навчальний рік, місцеві студенти почали сумлінніше відвідувати заняття, а навички самостійної роботи зумовлювали їх кращу успішність порівняно з успішністю вихідців зі Східної України⁶⁶. Українське підпілля поступово втрачало вплив на студентську молодь. Вона дедалі рідше пов'язувала своє майбутнє з безкомпромісною боротьбою проти радянського режиму.

Намагаючись відновити втрачені позиції, українське підпілля в 1949 р. посилювало пропагандистську діяльність. У Львові з'явилися листівки «Шовіністичне заморочування і русифікаційна гарячка большевицьких імперіалістів», «Чи ведуть большевики до комунізму» й ін. В грудні 1948 р. – січні 1949 р. такі листівки розповсюджували по вул. Замковій та Кривоноса студенти Львівського політехнічного інституту Мирослав Пакош і Василь Гамула. Останній отримував листівки нібито поштою з м. Горденки Станіславської (тепер Івано-Франківської) області, де проживав до навчання в інституті. Втім, зважаючи на ретельний контроль влади за листуванням, це твердження виглядає сумнівним, якщо не вважати такий шлях пересилки листівок спланованою операцією органів МДБ із метою виявлення підпільників. Маючи у минулому зв'язок із бандерівським підпіллям, М.Пакош та В.Гамула планували створити окрему добре законспіровану організацію серед студентів Львова. В основу її системи планувалося покласти двійкову систему, яка практикувалася у партизанському підпіллі Бессарабії. Інформацію про неї М.Пакош і В.Гамула прочитали в журналі «Радянський Львів». Вони також планували ширше залучити до антирадянської діяльності студентів зі Східної України. 9 березня 1949 р. В.Гамула разом з однокурсником Остапом Задорожним розповсюдив 15 листівок у консерваторії під час Шевченківського вечора. 17 березня він приблизно таку ж кількість листівок залишив на підвіконнях другого поверху політехнічного інституту⁶⁷.

Вбивство Ярослава Галана 24 жовтня 1949 р. дало привід радянським каральним органам розпочати широкомасштабні репресії проти українського підпілля, в тому числі й проти опозиційно орієнтованого студентства. За причетність до цього вбивства були заарештовані студенти, учасники оунівського підпілля сільськогосподарського інституту брати Іларій та Мирон і медичного інституту Олександр Лукашевичі⁶⁸. Наприкінці 1949 р. із сільськогосподарського інституту було виключено 14 осіб. Серед них були: товариш й однокурсник першого Юрій Божейко, якому за провини поставлено зберігання Шевченкового «Кобзаря» 1930 року видання⁶⁹; староста III курсу лісогосподарського факультету Волинець, який приховував пропуски занять І. Лукашевичем; товариш і одногрупник його Петелько⁷⁰. Ю.Божейко у спогадах зазначав, що під час слідства приховав частину правди. Його співпраця з І.Лукашевичем, насправді, була тіснішою, ніж зберігання забороненої літератури. Він не тільки зберігав, а й активно розповсюджував листівки. Їх підкидали головно студентам зі східних

регіонів України, аби змінити їх негативне ставлення до українського національно-визвольного руху. Листівки поширювали по місту, а також наклеювали на будинки радянських діячів. Організовував усі акції з їх розповсюдження І.Лукашевич. Він же підтримував зв'язок із підпіллям, звідки надходили інструкції та література⁷¹.

Активізація студентського антирадянського руху спричинила зібрання в Львові 2 грудня 1949 р. партійного активу вищих навчальних закладів міста. На зборах були присутні перший секретар ЦК КП(б)У М.Хрущов і заступник голови Ради міністрів УРСР Л.Корнієць. У виступах вони піддали нищівній критиці керівництво львівських ВНЗ за слабку ідейну спрямованість навчання, що спричинило до появи «чужої» ідеології в середовищі міського студентства⁷². За нібито приховування планів фізичного знищення Я. Галана був заарештований студент політехнічного інституту Андрій Литвин⁷³. У 1948/1949 навчальному році органами МДБ заарештовано 19 студентів Львівського медичного інституту⁷⁴. В політехнічному інституті у 1949/1950 навчальному році було відчислено здебільшого за політичними мотивами 344 особи, що становило 8 % від загального числа студентів⁷⁵. Місцеве радянське керівництво використало вбивство Я.Галана для широкомасштабного наступу на «ідеологічному фронті». Якщо в перші повоєнні роки прошарок безпартійних студентів у ВНЗ перебував у відносному спокої, то після вбивства ситуація значно загострилася. В усіх навчальних закладах Львова проводилися відкриті комсомольські збори, на яких студенти опинялися перед дилемою: вступ до комсомолу або виключення з ВНЗ. Рішення потрібно було приймати відразу на зборах⁷⁶. Аби уникнути репресій та все ж здобути вищу освіту, студенти вдавалися до хитрощів – часто переводилися з одного навчального закладу в інший. Наприклад, В. Заведнюк, щоб не потрапити у поле зору репресивних органів, у 1949 р. перевівся з другого курсу поліграфічного інституту в лісотехнічний інститут, а коли й там розпочалася масова перевірка студентів, подався у Ленінградський всесоюзний заочний лісотехнічний інститут, який і закінчив⁷⁷.

Мотиви відчислень студентів із навчальних закладів були різноманітними – симпатії до національного, релігійні переконання, підтримування дружніх стосунків з арештованими тощо. Наприклад, під сумнів була поставлена оцінка «відмінно» студента політехнічного інституту О.Чабака тільки за те, що «этот студент верит в Бога и, конечно, по начётнически отнёся к освоению политэкономии»⁷⁸. У жовтні 1950 р. був виключений із Львівського університету А.Медведев за приховування свого знайомства з націоналістами. Студент В.Степанюк був позбавлений права навчатися тільки за те, що його родичі перебували на окупованій території й нібито співпрацювали з німцями⁷⁹. Дребетюк та Щур були відраховані з політехнічного інституту за відмову вступити в комсомол і підбурювання до цього інших. Студент цього ж навчального закладу Пастушенко був підданий переслідуванню за висловлювання про важкий матеріальний стан радянських студентів, які, за його словами, жили гірше від американських двірників⁸⁰. Із вищих навчальних закладів Львова було виключено сотні студентів. М. Хрущов навіть запропонував ввести для жителів Західної України спеціальні паспорти⁸¹.

Такі масштабні чистки значно ослабили рух опору. Нові студентські опозиційні групи виникали спорадично й здебільшого не мали контактів з оунівським підпіллям. На початку 1950 р. органами МДБ було розкрито антирадянський молодіжний осередок «С-5» («Союз п'яти») на чолі зі студентом політехнічного інституту Миколою Касьяном. До нього належали студенти лісотехнічного інституту Григорій Чеховський та Євген Горук, а також робітники Степан Базюк і Степан Філіковський. Антирадянська діяльність групи полягала в читанні літератури, котра трактувалася радянською владою як націоналістична, обгово-

ренні політичної ситуації у країні, після чого прочитане й почуте поширювалося серед студентів⁸².

Початок 1950-х рр. характерний тенденцією до згортання українського студентського підпілля в Львові. На початку 1949/1950 навчального року з ВНЗ міста було виключено 120 студентів – учасників антирадянського підпілля⁸³. 2 лютого 1950 р. у Львові відбулися міські збори працівників вищих навчальних закладів, де розглядалося питання «Про хід виконання вказівок Політбюро ЦК КП(б)У». А після відвідин міста М.Хрущовим із ВНЗ було відраховано ще 50 студентів, багатьох із них під приводом пропусків занять⁸⁴. У націоналізмі звинувачувалися студенти відділення української філології Львівського університету Фалендиш і Гріцгота, відділення іспанської філології – Хасанова, історичного факультету – Гріншпун та ін.⁸⁵ Радянський карально-репресивний апарат широко використовував у той період систему доносительства, за найменшою підозрою притягував до відповідальності й непричетних до підпілля студентів. Великих масштабів сягнули так звані «чистки» у вищих навчальних закладах. Особливо ефективними були організовані органами МДБ провокаційні акції, коли створювалися фіктивні підпільні гуртки, через які виявлялися студенти, котрі симпатизували національному рухові. Українське підпілля, маючи на меті розкрити задуми органів, розповсюдило серед студентів міста листівки. Вони мали чітко визначений адресат, про що було зазначено у верху листівки – «Студентам міста Львова!». Одна з них, що з'явилася 1950 р. з гаслом «Пересторога», інформувала, що останнім часом агенти МДБ, вдаючи українських повстанців, намовляють студентів переходити на нелегальне становище, незгідних із цим залякують розстрілом. У листівці наголошувалося, що ОУН–УПА не ведуть такого вербування. Далі в ній ішлося про дії студента у такій ситуації. Закінчення листівки було типовим для тогочасної підпільної літератури: «Смерть емгебістським провокаторам! Смерть Сталіну! Хай живе українська патріотична молодь! Хай живе Українська самостійна соборна держава!» і підпис: «Українські повстанці»⁸⁶. Посилився в той час також ідеологічний тиск на молодь із боку комсомольських організацій, провідниками якого були здебільшого етнічні росіяни або ж вихідці зі східних областей України. Зважаючи на такі обставини, основним методом опозиційної боротьби студентів у той період стали пасивне ігнорування (обструкція) органів влади, різного роду ідеологічних заходів, відмова від вступу в комсомол тощо.

Прикметною рисою антирадянського руху опору серед студентів вищих навчальних закладів Львова були протести проти зростаючої заідеологізованості навчання, а також відстоювання свободи віросповідання. Як злочин трактувалася навіть відмова студентів брати участь у громадсько-політичній діяльності (в її радянському розумінні). Так, за аполітичність було виключено з лісотехнічного інституту студента Фідика⁸⁷. Студентка філології університету Євгенія Ланюк була звинувачена в ідейній пасивності, оскільки під час канікул вона не прочитала жодної лекції колгоспникам про переваги радянського ладу⁸⁸. З метою обмеження інтересу львівських студентів до української тематики наприкінці 1951 р. у всіх ВНЗ міста було переглянуто репертуар художньої самодіяльності⁸⁹.

Однак опозиційний студентський рух на початку 1950-х рр. був ще далекий від вичерпання. У 1951/1952 навчальному році в університеті тричі знаходили листівки антирадянського змісту. Час від часу з'являлися і відповідні написи на стінах. Листівки розповсюджувалися також у гуртожитках лісотехнічного, їх знаходили біля педагогічного та поліграфічного інститутів⁹⁰. Стінгазета торговельно-економічного інституту «Товаровед» доволі часто ставала предметом нападу антирадянськи орієнтованих студентів. Найчастіше вони замальовували або домальовували зайві літери в газеті, змінюючи зміст написаного⁹¹. 20 грудня

1951 р. цю ж газету було прикрашено зображенням українського національного прапора і тризуба. Антирадянського змісту листівки з'являлися й у медичному інституті⁹². На початку 1952 р. вони вкотре з'явилися в стінах Львівського університету, а також лісотехнічного інституту⁹³.

Довідки про стан масово-політичної роботи у ВНЗ Львова за 1951 р. дають підстави стверджувати, що переслідування студентів міста за їх релігійні переконання були непоодиноким явищем. Станом на 27 березня 1951 р. з педагогічного інституту було виключено 7 студентів тільки за те, що ті готували кутю на Різдвяні свята⁹⁴. У тому ж році з Львівської консерваторії виключено Михайла Гринишина та Антоніну Нечай, які співали в церковному хорі⁹⁵. Протестуючи проти обмеження свободи совісті, студентка педагогічного інституту Сивенька на семінарі з основ марксизму-ленінізму відверто заявила про справедливу боротьбу українських націоналістів за релігійні права населення й самостійну Українську державу. Після березневих 1951 р. репресій біля цього інституту було виявлено кілька листівок.

У цілому за період із вересня 1950 р. до лютого 1952 р. з вищих навчальних закладів Львова, здебільшого за політичними мотивами, було відраховано 1 020 осіб⁹⁶. Доходило до курйозів. В одній із доповідних записок, яка надійшла від парторганізації педагогічного інституту до Львівського міського комітету КП(б)У, було віднесено до проявів «українського буржуазного націоналізму» весілля студента IV курсу історичного факультету Белінського зі студенткою III курсу відділення української філології того ж ВНЗ Богданюк. Весілля відбувалося 1 листопада 1952 р. в інститутському гуртожитку на вул. Лемківській, 5. Звинувачення базувалося на доносі кількох колег наречених, які на весіллі не були присутні, але чули звідти спів «Многая літа» – пісні, як стверджувалося, написаної на честь Адольфа Гітлера. У відповідь адміністрація педагогічного інституту рекомендувала відрахувати учасників весілля з навчального закладу⁹⁷.

Через загрозу провокацій опозиційні студентські кола в той час практично не поповнювалися новими членами. Так, попри намагання, студент I курсу юридичного факультету Львівського університету Теодозій Ярошевич так і не зумів встановити контакти зі своїми антирадянськи орієнтованими однокурсниками. Разом зі студенткою торгово-економічного інституту Богданою Гавриш він написав лист до підпілля Щирецького (тепер Пустомитівського) району з проханням допомогти їм розгорнути антирадянську діяльність, зокрема надати для поширення листівки й відповідну літературу. Для встановлення довіри Т.Ярошевич вирішив передати оунівському підпіллю написаний власноручно збірник антирадянських віршів «Наші ідеї». Б. Гавриш виїхала у с. Гаї Щирецького району, де через свою знайому Марію Шабатуру передала лист та збірник віршів місцевому підпіллю. 24 червня 1952 р. Т.Ярошевич і Б.Гавриш були заарештовані. Підставою для арешту стали їхні лист та збірник віршів, знайдені військово-чекістською групою 25 січня 1952 р. під час ліквідації бункера крайового проводу в с. Лани Щирецького району⁹⁸.

Дедалі більшу роль у студентському житті відігравали комсомольські організації, які намагалися ретельно контролювати всі сфери діяльності студентів. Наприклад, на V загальноуніверситетській комсомольській конференції, яка відбулася 9 жовтня 1951 р., було виключено з комсомолу і водночас відраховано з університету 32 особи, з них 22 звинувачено в участі у підпільному русі, веденні антирадянської пропаганди, розповсюдженні забороненої літератури⁹⁹. Комсомол став своєрідним чистилищем із відповідними атрибутами, ритуалами й так званими радянськими традиціями, через яке мали обов'язково проходити всі студенти¹⁰⁰.

З метою остаточної ліквідації українського національного руху Політбюро ЦК КП(б)У закріпило 17 січня 1953 р. всіх своїх членів за західними областя-

ми України¹⁰¹. Однак і це не посприяло розв'язанню органами радянської влади всіх проблем, пов'язаних зі студентським опозиційним рухом у Львові. Згідно зі звітом обкому КП(б)У від 20 лютого 1953 р., «прояви націоналізму» й надалі спостерігалися на юридичному, біологічному, філологічному та історичному факультетах Львівського університету¹⁰². Листівки антирадянського змісту з'являлися там на кафедрі марксизму-ленінізму¹⁰³. Як впливає зі звіту комітету комсомолу Львівського університету за 1953 р., антидержавну активність, крім названих вище, виявляли студенти фізичного і геологічного факультетів¹⁰⁴. Розповсюдження літератури антирадянського спрямування продовжувалося в 1953 р. й у сільськогосподарському інституті, про що свідчить звіт про роботу цього навчального закладу від 20 серпня 1953 р.¹⁰⁵

Смерть Й. Сталіна в березні 1953 р. кинула кремлівське керівництво у вир боротьби за особисту владу, що зумовило ослаблення контролю за радянізацією Західної України. З іншого боку, саме західноукраїнське суспільство було втомлене багатолітнім виснажливим протистоянням, певною мірою було готове визнати радянську владу доконаним фактом та шукати у визначених нею рамках можливості для праці на національній ниві. Хрущовська «відлига» додавала для цього оптимізму.

Таким чином, львівське студентство, як найбільш радикальна й енергійна верства населення, активно включилося в рух опору насильницькій радянізації західноукраїнських земель. Основною причиною активізації антирадянських виступів стали неефективна господарська політика комуністичного режиму, що привела до голоду 1946–1947 рр., насильна русифікація і ліквідація греко-католицької церкви. За національністю студенти, які брали участь у підпільному русі, були переважно українцями, хоча траплялися серед них й етнічні росіяни, а за соціальним походженням вони представляли всі верстви та суспільні групи населення. Серед останніх було чимало осіб, які ще перед вступом до навчальних закладів брали участь у повстанському русі. Найпоширенішими формами індивідуального студентського опору були виготовлення і розповсюдження листівок, антирадянська агітація, невступ до комсомолу, критика заідеологізованих лекційних курсів. Як свідчать архіви, половина засуджених Львівським обласним судом відбувала покарання за антидержавну пропаганду¹⁰⁶. Антирадянська агітація була основним методом протидії існуючому режиму серед львівських студентів. Аналіз судових справ щодо них дає змогу визначити орієнтовно частку осіб, засуджених за антидержавну діяльність. У Львові ця цифра становила в середньому 10 відсотків. У 1948–1950 рр. розпочався поступовий спад цієї діяльності, що було пов'язано з усвідомленням більшістю підпільників марності сподівань на початок нової війни й зміну ситуації в Україні. Зневірившись у доцільності подальшої боротьби та піддавшись радянській пропаганді, багато колишніх підпільників пробували пристосуватися до нових умов мирного життя. Розвиток політичних подій у світі давав підстави робити висновок про зростання популярності комуністичної ідеології. З іншого боку, після голоду 1946–1947 рр., коли дещо покращився рівень життя значної частини населення і було відмінено карткову систему, виникла ілюзія початку лібералізації комуністичного режиму. Ті осередки опору, які спорадично продовжували виникати в навчальних закладах Львова, діяли розрізнено й мали самодіяльний характер.

¹ *Сергійчук В.* Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–53 рр.: Нові документи і матеріали. – К., 1998; *Сворак С.* Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.). – К., 1998; *Його ж.* Загальноосвітня школа західноукраїнського регіону в контексті суспільно-політичного життя другої половини 40-х – першої половини 60-х років ХХ століття: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К.,

1999; *Киричук Ю.* Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. – Л., 2003; *Кубів В.* Опозиція чи позиція. – Л., 2003.

² *Масловский В.И.* Борьба трудящихся западных областей УССР против классово враждебных элементов в период социалистических преобразований в деревне (1944–1950 гг.): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Л., 1974; *Пучко О.А.* Развитие вищої технічної освіти в Українській РСР у роки четвертої п'ятирічки // Український історичний журнал. – 1975. – №3. – С.73–79; *Беляев В.* Я обвиняю! – Москва, 1984.

³ *Марусик Т.* Студентство Буковини під тиском сталінських репресій (1945–1950-ті роки) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1999. – [Вип.] 1/2 (10/11). – С.457–468.

⁴ *Ярош Б.О.* Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30–50-ті рр. ХХ ст). – Луцьк, 1999. – С.152–153.

⁵ Підраховано за: Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. П–3. – Оп. 1. – Спр. 116. – Арк. 17.

⁶ Там само. – Спр. 322. – Арк. 21.

⁷ Там само.

⁸ Там само. – Спр. 66. – Арк. 2.

⁹ Архів Управління СБУ у Львівській області. – Спр. П–20 566. – Арк. 20, 37.

¹⁰ Там само. – Спр. П–20 304. – Арк. 33.

¹¹ Там само. – Спр. П–25 943. – Арк. 200.

¹² Там само. – Спр. П–6219. – Арк. 53.

¹³ Там само. – Спр. П–11 644. – Арк. 70.

¹⁴ ДАЛО. – Спр. 441. – Арк. 100.

¹⁵ Архів Управління СБУ у Львівській області. – Спр. П–21668. – Арк. 247.

¹⁶ ДАЛО. – Арк. 89–90.

¹⁷ Там само. – Спр. 445. – Арк. 4.

¹⁸ Там само. – Спр. 439. – Арк. 21.

¹⁹ Інтерв'ю з Ігорем Терпиляком, 1928 р. н., зап. у Львові 27 квітня 2002 р.

²⁰ ДАЛО. – Спр. 420. – Арк. 2–3, 41.

²¹ Архів Управління СБУ у Львівській області. – Спр. П–21 076. – Арк. 81.

²² Там само. – Спр. П–24 350. – Арк. 18.

²³ Там само. – Спр. П–30 821. – Арк. 61.

²⁴ ДАЛО. – Спр. 424. – Арк. 31, 34.

²⁵ Там само. – Спр. 441. – Арк. 99.

²⁶ Архів Управління СБУ у Львівській області. – Спр. П–29 796. – Арк. 72.

²⁷ ДАЛО. – Спр. 456. – Арк. 193.

²⁸ Там само. – Спр. 441. – Арк. 99.

²⁹ Архів Управління СБУ у Львівській області. – Спр. П–23 798. – Арк. 26.

³⁰ ДАЛО. – Спр. 577. – Арк. 152 зв.

³¹ Там само. – Оп. 2. – Спр. 267. – Арк. 40.

³² Там само. – Оп. 1. – Спр. 456. – Арк. 239.

³³ Там само. – Оп. 2. – Спр. 264. – Арк. 147.

³⁴ Там само. – Оп. 1. – Спр. 456. – Арк. 132.

³⁵ Там само. – Оп. 2. – Спр. 79. – Арк. 20.

³⁶ Там само. – Арк. 10.

³⁷ Там само. – Оп. 1. – Спр. 456. – Арк. 194; Спр. 577. – Арк. 63.

³⁸ Там само. – Оп. 2. – Спр. 266. – Арк. 44.

³⁹ Львовская правда (Львов). – 1949. – 23 февраля.

⁴⁰ Там само. – 1950. – 13 января.

⁴¹ ДАЛО. – Оп. 2. – Спр. 126. – Арк. 36.

⁴² Архів Управління СБУ у Львівській області. – Спр. П–24 150. – Арк. 7.

⁴³ Там само. – Спр. П–28 244. – Арк. 79.

⁴⁴ Там само. – Спр. П–8099. – Арк. 32.

⁴⁵ ДАЛО. – Оп. 1. – Спр. 192. – Арк. 14.

⁴⁶ Архів Управління СБУ у Львівській області. – Спр. П–22 281. – Арк. 88, 101, 104, 121.

⁴⁷ Там само. – Спр. П–28 860. – Арк. 15–16, 26, 49, 102.

⁴⁸ Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. – Л., 1993. – Кн.1. – С.561–563.

⁴⁹ ДАЛО. – Оп. 2. – Спр. 116. – Арк. 56.

⁵⁰ Архів Управління СБУ у Львівській області. – Спр. П–23 877. – Т. 1. – Арк. 112, 117–118, 153, 180.

⁵¹ Там само. – Спр. П–24 271. – Арк. 40.

⁵² ДАЛО. – Спр. 96. – Арк. 29.

⁵³ Там само. – Арк. 12.

⁵⁴ Архів Управління СБУ у Львівській області. – Спр. П–14 525. – Арк. 34, 39.

⁵⁵ Там само. – Спр. П–4524. – Арк. 144, 146.

⁵⁶ Чорній В. Слов'янознавчі студії: статті, виступи та ювілейні матеріали. – Л., 2002. – С. 267.

⁵⁷ Архів Управління СБУ у Львівській області. – Спр. П–11 704. – Арк. 72, 74, 76.

⁵⁸ Там само. – Арк. 71, 75.

⁵⁹ Там само. – Спр. П–25 019. – Арк. 183.

⁶⁰ ДАЛО. – Спр. 617. – Арк. 61.

⁶¹ Архів Управління СБУ у Львівській області. – Спр. П–32 206. – Арк. 26–27.

⁶² Грицак Я. «В університеті імені Франка духу Франка по суті не було...»: інтерв'ю з Євгеном Сверстюком // Україна модерна (Львів). – 2001. – Ч. 6. – С. 99–110.

⁶³ Кубів В. Вказ. праця. – С. 10–11.

⁶⁴ ДАЛО. – Спр. 622. – Арк. 39–41.

⁶⁵ Там само. – Арк. 55.

⁶⁶ Там само. – Арк. 108.

⁶⁷ Архів Управління СБУ у Львівській області. – Спр. П–22 180. – Арк. 11, 18, 49, 53.

⁶⁸ Безпосереднім виконавцем убивства Я.Галана був Михайло Стахур – бійовик ОУН.

Але достеменно стверджувати про пряму причетність українського підпілля до знищення публіциста немає підстав. У той час український рух опору був настільки просякнутий на всіх рівнях ворожою агентурою, що наказ про знищення Я.Галана могли віддати агенти МДБ із метою виправдати наступні репресії проти національно-визвольного руху. Підстав для цього не бракувало. Попри симпатії до радянської влади, письменник її гостро критикував. Так, на нараді львівської інтелігенції 27 жовтня 1947 р. він заявив, що більшість перетворень у місті проводиться без врахування місцевих умов, а боротьба з націоналізмом інколи переходить усякі межі. Науково необґрунтованим і політично невиправданим назвав Я.Галан скасування історичних назв районів міста. Природний процес зближення російської та української мов, на його думку, не потребував адміністративного втручання (ДАЛО. – Спр. 79. – Арк. 15, 21). Якщо на початку утвердження радянської влади в Західній Україні, у період ліквідації греко-католицької церкви різкі публіцистичні виступи Я.Галана відігравали чималу пропагандистську й мобілізуючу роль, то згодом вони переросли в протилежність – почали підривати радянський режим у регіоні. Почалася заборона на постановки його п'єс. 8 березня 1948 р. він у листі до ЦК ВКП(б) висловлював незгоду з позицією Комітету у справах мистецтв УРСР, котрий заборонив п'єсу «Недоспівана пісня», як таку, що може посіяти в суспільстві «шкідливі ілюзії» (Культурне життя в Україні: Західні землі: Документи і матеріали. 1939–1953. К., 1995. – Т. 1. – С. 532). Довший час була заборонена п'єса Я.Галана «Під золотим орлом». У ній автор змальовував життя переміщених осіб в американській зоні окупації Німеччини. Написана у 1946–1947 рр., ця п'єса дочекалася постановки лише після смерті Я.Галана наприкінці 1951 р. (Вільна Україна (Львів). – 1951. – 22 грудня). Незадовго до вбивства на нього був вчинений замах під час прогулянки в парку ім. Б.Хмельницького. На думку письменника, стріляли, очевидно, з військового тиру на Цитаделі (Беляєв В. Формула отрути. – Львів, 1971. – С. 249). У жовтні 1949 р. Я.Галан повідомив заступника начальника Червоноармійського РВ МДБ м. Львова капітана А.В.Дмитрієва про те, що він отримав листа з погрозами. Про цей факт уже після вбивства письменника повідомила друкарка названого відділу Куренкова. Як виявилось, А.Дмитрієв проігнорував звернення Я. Галана, заявивши, що «такий великий письменник нікому не потрібний». І хоча покази друкарки підтвердили старший оперуповноважений Червоноармійського РВ МДБ Г.М.Горбань та начальник відділу 2–Н управління МДБ м. Львова Лузинов, Куренкову було звільнено з посади, а справу закрито без пояснень (ДАЛО. – Оп. 4. – Спр. 815. – Арк. 1, 13, 20, 71). Доволі дивно відбувся й суд 16–17 жовтня 1951 р. над М. Стахуром – вбивцею Я. Галана. За свідченнями очевидців, слідство було проведено формально, а голова суду виглядав невпевненим та навіть розгубленим (Там само. – Спр. 170. – Арк. 14).

- ⁶⁹ Архів Управління СБУ у Львівській області. – Спр. П–19 665. – Арк. 105; ДАЛО. – Ф. П–3. – Оп. 4. – Спр. 172. – Арк. 43.
- ⁷⁰ Там само.
- ⁷¹ Інтерв'ю з Юрієм Божейком, 1930 р. н., зап. у Львові 27 квітня 2002 р.
- ⁷² *Ситар І.* До питання про політичні репресії у Львівському університеті в добу сталінізму: причини, етапи, наслідки // Українські варіанти (Львів). – 1999. – № 1–2. – С.106.
- ⁷³ Архів Управління СБУ у Львівській області. – Спр. П–11 856. – Арк. 7.
- ⁷⁴ ДАЛО. – Оп. 3. – Спр. 260. – Арк. 82.
- ⁷⁵ Там само. – Оп. 4. – Спр. 314. – Арк. 38.
- ⁷⁶ *Чорній В.* Вказ. праця. – С. 268.
- ⁷⁷ *Заведнюк В.* На Півночі, на Волині створилась армія УПА: Спогади. – Тернопіль, 1996. – С. 170–171.
- ⁷⁸ ДАЛО. – Спр. 314. – Арк. 44.
- ⁷⁹ Там само. – Спр. 172. – Арк. 38.
- ⁸⁰ Там само. – Спр. 309. – Арк. 140.
- ⁸¹ *Киричук Ю.* Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. – Л., 2000. – С. 244.
- ⁸² Архів Управління СБУ у Львівській області. – Спр. П–4891. – Арк. 63.
- ⁸³ ДАЛО. – Оп. 3. – Спр. 261. – Арк. 154.
- ⁸⁴ Там само. – Спр. 434. – Арк. 14, 54.
- ⁸⁵ Там само. – Оп. 4. – Спр. 310. – Арк. 81.
- ⁸⁶ Львівський історичний музей, фондова група «Пам'ятки визвольних змагань». Листівка: «Студентам міста Львова!»(1950 р.).
- ⁸⁷ ДАЛО. – Спр. 309. – Арк. 15, 45.
- ⁸⁸ Там само. – Спр. 172. – Арк. 48.
- ⁸⁹ Там само. – Спр. 159. – Арк. 40.
- ⁹⁰ Там само. – Спр. 306. – Арк. 35.
- ⁹¹ Там само. – Оп.3. – Спр. 260. – Арк. 263.
- ⁹² Там само. – Оп. 4. – Спр. 632. – Арк. 2, 55.
- ⁹³ Там само. – Арк. 76.
- ⁹⁴ Там само. – Спр. 309. – Арк. 45.
- ⁹⁵ Там само. – Спр. 172. – Арк. 21.
- ⁹⁶ Там само. – Спр. 632. – Арк. 70–71.
- ⁹⁷ Там само. – Спр. 800. – Арк. 247–248.
- ⁹⁸ Архів Управління СБУ у Львівській області. – Спр. П–23 366. – Т. 3. – Арк. 129, 209.
- ⁹⁹ ДАЛО. – Спр. 633. – Арк. 6–7.
- ¹⁰⁰ *Сворак С.Д.* Загальноосвітня школа західноукраїнського регіону в контексті суспільно-політичного життя другої половини 40-х – першої половини 60-х років ХХ століття. – С. 28.
- ¹⁰¹ *Сергійчук В.* Вказ. праця. – С. 857.
- ¹⁰² ДАЛО. – Спр. 917. – Арк. 9.
- ¹⁰³ Там само. – Спр. 916. – Арк. 39.
- ¹⁰⁴ Там само. – Арк. 150.
- ¹⁰⁵ Там само. – Арк. 144.
- ¹⁰⁶ Там само. – Оп. 3. – Спр. 470. – Арк. 140.

The article is concerned with the participation of the students of Lviv in the national movement during the first decade after WW II. Acting individually, a part of the Ukrainian students community of Lviv set themselves the task of struggling with the Soviet rule for the sake of an independent Ukrainian state. The main causes for resistance to Soviet rule in post-war Lviv were massive deportations and other reprisals against the local population, curtailment of national and religious freedoms, imposition of norms of morality and behavior based on an alien ideology.